

וכן בענין התפילה, ידוע שש"ץ מוציא הנך דאניסי ואפילו עם שבשדות, וחשוב כמו שמתפללים בעצמם. ואם כן אם יצוה עליך הד"ר שלא תתפלל ואתה אנוס בדבר – הש"ץ מוציאך. ולא דוקא הש"ץ דעריך אלא אפילו הש"ץ דסוף העולם, ואם כן בזה יפה כח היוצא ע"י הש"ץ, כי אי אפשר דליכא חד בסוף העולם היודע להתפלל יותר מש"ץ דעריך והוא המוציאך...! (מתוך אגרות הג"ר שמואל מסוכטשוב לחתנו. 'שם משמואל' מועדים תרע"ז)

דף פג

רופא אומר צריך וחולה אומר אינו צריך – שומעין לרופא, מאי טעמא תונבא הוא דנקיט ליה. ומפני זה הטעם אפילו אם הרופא אומר 'איני יודע', אין לסמוך על החולה שאומר צריך, שמא אין דעתו שקולה ומיושבת (עפ"י רמב"ן בבאור הירושלמי. וע' בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ד' ברלין) תרכד).

מי שנשכו כלב שוטה – אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו, ורבי מתיא בן חרש מתיר. רש"י מפרש שנחלקו אם רפואה גמורה היא אם לאו [ואף על פי שנהגו הרופאים ברפואה זו, אינה רפואה להתיר לו איסור בהמה טמאה משום כך. ר"ן]. והרמב"ם בפירוש המשנה הוסיף לפרש טעמים של חכמים [שהלכה כמותם] 'כי אין עוברין על המצות אלא ברפואה בלבד – רצוני לומר בדברים המרפאין בטבע והוא דבר אמתי, הוציאו הדעת והנסיון הקרוב לאמת, אבל להתרפאות בדברים שהם מרפאים בסגולתן – אסור, כי כוחם חלוש, אינו מצד הדעת, ונסיונו רחוק, והיא טענה חלושה מן הטועה. וזה העיקר דעה וזכרהו כי הוא עיקר גדול'.

[ומשמע במאירי (דלא כפשטות דברי רש"י) שטעמו של רבי מתיא בן חרש שהתיר אף על פי שאינה רפואה מועילה אך היות וההמון נוהג בה וחושבה למועילה, יש בה כדי להועיל לחולה מצד מחשבתו ולכן הותר לחלל שבת בגללה. ואולם הלכה כתנא קמא שכל שאינו מרפא באמת אינו מותר].

בשו"ת שבט הלוי (ח"ה נה) באר שנקודת החילוק אינה בין רפואה טבעית לרפואה סגולית אלא הקובע הוא אם התרופה מאומתת על ידי הרופאים או על פי נסיון אמיתי אם לאו. וגם רפואה טבעית, כל שלא נקבעה רפואתה אצל הרופאים וגם לא נעשה בה נסיון רצוף ובדוק, אינה דוחה שבת ושאר איסורים. מאידך רפואה סגולית שנקבעה תועלתה על ידי הנסיון – דוחה. '... סוף דבר, לפי מה שהסביר לי כב' ענין של תרופות הנ"ל [-] המדובר שם אודות תרופות הומיאופתיות] נראה יותר שזה רפואה טבעית, על כל פנים יהיה איך שיהיה הקובע בזה אם נתקבל לרפואה על פי מומחים, ואם יש כבר נסיון רב על הדבר' (ועע"ש בח"ח סט, ב. וביסוד הדבר צדד בשו"ת צמח צדק (או"ח לח) שאף לדעת הרמב"ם יתכן שבסגולה בדוקה דוחים איסורין. וכן פסק שם להלכה).

מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו הקל הקל...' כתב הראב"ד (מובא ברא"ש): חולה שצריך לאכול בשר והברירה להאכילו בשר נבילה או לשחוט לו בשבת – יש לומר שמוטב לשחוט ולא להאכילו נבלה, כי איסור שבת ניתן להידחות עבורו בהבערה ובבישול וכו'. אבל אם הנבילה מוכנת לו מיד והשחוט מתאחר לו – מאכילים אותו הנבילה ואין ממתנינים לשחיטה הפשט ובישול.

לכאורה אין כוונת הראב"ד בסוף דבריו שמשום הדחיפות בהאכלתו אין לשהות עד שישחטו, אלא כיון שהנבלה כבר מבושלת ומוכנה לאכילה (ע' קרבן נתנאל) ולא הבשר השחוט, הרי מעיקרא לא ניתנה שבת לידחות אצל חולה זה [וכנראה נקט שבת 'חיה' היא ולא 'הותרה', וכדברי הרשב"א שבסמוך].

הנה בתשובת הראב"ד (מט. וכן העתיק הר"ן) מופיעים הדברים בסגנון שונה: הואיל והאיסור העומד כעת לפנינו הוא איסור שבת ולא איסור נבילה [והרי אילו לא היתה שבת, לא היינו מבקשים לו נבלה אלא שחוטתה], הרי זה הוא האיסור שהותר לו כשהוא חולה, לא איסור אחר. והר"ן תמה שלפי סברה זו אם תהא הנבלה מזומנת יש לנו להאכילו אותה ולא לשחוט. ונראה שאכן כן סובר הראב"ד, שאם הנבלה מוכנה לאכילה אין שוחטים לו וכמו שנתבאר, וכדברי הרשב"א שבסמוך.

עוד הקשה הר"ן: גם כשאיסור שבת הוא העומד ומעכבו, מדוע לא נאכילנו את הקל קל דהיינו הנבלה. ובספר מנחת חינוך (רצה-רצו, יא) הבין שסברת הראב"ד היא היות והאונס מתייחס כלפי איסור מסוים, אין לנו לעבור איסור אחר שאינו אנוס עליו כדי להצילו מאיסור זה. ולפי סברה זו כתב, מי שאנסוהו לאכול דבר-איסור מסוים ויש לו אפשרות לאכול איסור קל יותר [שעליו לא אנסוהו], ובכך לא יצטרך לאכול האיסור החמור – לפי הראב"ד לא הותר לו אלא האיסור שעליו אנסוהו ולא האיסור האחר, ולהר"ן יש לו לאכול האיסור האחר שהוא קל. ואולם לפי המתבאר לא אמר הראב"ד אלא כששבת נדחתה אצלו, שצריך להבעיר ולבשל וכדו', אבל בלאו הכי יש לנו להאכיל האיסור הקל.

כיוצא בזה כתב הרשב"א בתשובה (ח"א תרפט. הובאה בבית יוסף ובכס"מ) שאם אין הנבילה קיימת, אין אומרים לגוי להרוג הבהמה אלא ישראל שוחט ומאכילו כיון ששבת נדחתה אצלו, והרי שנינו בענין פיקוח נפש, אין עושים דברים הללו לא על ידי גוים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל [ויש שנקטו שעדיף לומר לנכרי לנחור ולא לשחוט בשבת. עפ"י ריא"ז. ע' שלטי גבורים וספר האשכול]. ואולם כשהנבלה קיימת – אזי אם נוקטים ששבת 'הותרה' אצל פיקוח נפש – שוחטים, ואם אינה אלא 'דחווה' [וכן נקט להלכה], מאכילים אותו הנבילה ואין אנו עוברים לשחוט לו בשבת.

אך לדעת רוב הפוסקים אפילו כשהנבלה קיימת עדיף לשחוט ולהאכילו בשר שחוטתה, וזאת משום הטעמים דלהלן; –

מהר"ם מרוטנבורג (בתשובה ר (בדפוס קרימונא). ומובא ברא"ש. וכן דעת התשב"ץ ח"ג לו) הטעים מדוע שוחטים ואין נותנים לו נבלה; כיון שהתירה תורה פיקוח נפש א"כ כל מלאכה שעושה בשביל החולה כאילו עשאה בחול והרי בשר השחוטתה הוא מאכל התר, אבל הנבילה המאכל עצמו אסור (י"א שכוונתו לומר ששבת הותרה אצל פיקוח נפש) [ע' קרבן נתנאל; ב"ח ומג"א שכה ועוד]. ואילו בתשובת הרשב"א משמע שאין זה טעמו של מהר"ם. וע' בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב עט, ה).

והר"ן כתב, הואיל ואיסור נבלה חל על כל כזית וכזית שאוכל, ואילו איסור שחיטה בשבת הוא חד-פעמי הלכך אעפ"י שאיסור שבת בסקילה והנבילה אינה אלא בלאו, עדיף שיעברו על איסור אחד ולא על איסורים רבים. [התשב"ץ ח"ג לו) הקשה על טעם זה, הלא כיון שאין שני האיסורים באדם אחד, אלא החולה הוא שעובר על אכילת נבילה ואדם אחר המפקחו הוא העובר על איסור שחיטה בשבת, הדין נותן שיעבור החולה בעצמו על איסור לאו ולא יעבור חברו בשבילו באיסור סקילה].

א. הקשה הרב בעל פרשת דרכים (הובא בשער המלך הל' מאכלות אסורות יד, יז), ממה שאמרו בסמוך, טבל ותרומה – מאכילים אותו טבל [וגם לבן תימא החולק, זהו מטעם אחר כמבואר בגמרא], והלא יש ריבוי לאוין באכילת הטבל שעובר בכל כזית וכזית מכלל הפירות, משא"כ בתרומה. ויש לומר שהר"ן יפרש דלא כרש"י אלא שיש לפנינו פירות טבל ופירות תרומה במידה שזה ואי אפשר לתקן הטבל כי הבעלים אינו לפנינו (וכדלהלן).

ומרש"י מבואר לכאורה שאין הפרש בריבוי הלאוין. [וכבר נחלקו הראשונים ז"ל אם יש איסור תורה בריבוי בשיעורים במקום התר פיקוח נפש. ודעת הר"ן (בביצה יז – דלא כהר"י והרשב"א) שאסור]. אך יש מקום לומר שבשני איסורי אכילה אין ההפרש הכמותי קובע מאחר ובכל חלק וחלק שאוכל יש בו איסור, ועיקר כוונת הר"ן היא לחלק בין איסור אכילה שהוא על כל חלק וחלק ובין איסור על מעשה מסוים. ואולם בפשטות טעמו של הר"ן אין מורה כן. ולפי פשט לשונו משמע שאם אינו צריך לאכול אלא כזית – יאכל נבלה, ולא ישחטו בשבת. משא"כ לפי הטעמים האחרים שכתבו הראשונים. והמגן-אברהם (שכח סק"ט) העתיק דברי הר"ן. וכן העתיקו הרבה פוסקים (וע"ע אגרות משה או"ח ח"ב צא, שנסתייע משיטת הר"ן לנידון אחר). ויש אומרים

שהסברה נוטה כמעט המהר"ם והתשב"ץ, שהיות ושבת הותרה אצל פיקוח נפש לכך שוחטים עבורו בהמה ואין מאכילים אותו נבילה (עפ"י תהלה לדוד. וע' שבט הלוי ח"ח עו).

ויש סוברים שאפילו כשצריך פחות מכזית שוחטים לו ואין מאכילים אותו נבלה כי בפחות מכזית עובר באיסור תורה על כל חלק וחלק מהכמות שאוכל, משא"כ שחיטה אינה אלא לאו אחד (עפ"י מג"א שם ופמ"ג). אך כאמור פשט לשון הר"ן אין משמע כן. עוד דנו האחרונים אף על איסורין דרבנן, שיתכן ועדיף לשחוט ולא להאכילו דבר האסור מדרבנן (עט"ו סק"ו ופמ"ג ועו"ש).

ב. בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"ג ג) צידד לומר שסברת הר"ן אמורה רק בחולה שהותר לו הדבר משום פיקוח נפש, אבל באדם העובר על איסורים, יותר חמור איסור אחד שיש בו כרת מכמה איסורי לאוין שאין בהם כרת. ועוד צידד בחולה שיש נידון אם להאכילו דבר האסור באיסור כרת או בשני לאוין – עדיף להאכילו דבר שיש בו שני לאוין. [בשער המלך (מאכלות אסורות יד, יז) צידד לומר כן כדי לתרץ קושיא על הר"ן, אך כתב שאין בחילוק זה כדי שביעה כלל].

טעם אחר הביא הרא"ש (בפסקיו כאן ובתשובה כו, ה); מפני שהוששים שמא יהא החולה קץ באכילת איסור ויפרוש ויסתכן, לכך שוחטים ואין מאכילים אותו נבילה. [לפי טעם זה יש שרצו לומר שאם אין החולה יודע על כך או שאומר שאינו קץ באיסור – עדיף ליתן לו ממנו ולא לשחוט. עפ"י אמרי בינה שבת כח. ובמשנ"ב (שכח סקל"ט) לא הכריע בדבר, ומ"מ כתב שבקטן החולה ודאי עדיף ליתן לו האיסור ולא לשחוט עבורו. ויש מצדדים אף בזה לשחוט עבורו – ע' ערוך השלחן שכתב, יא; אחיעזר ח"ג פא, י; שם אריה ג].

'בן תימא אומר: תרומה ולא טבל'. המנחת-חינוך (רפב, טו) הביא מכאן 'דמות ראיה' שזר שהוא טמא אינו מוזהר באכילת תרומה אלא משום זרות ולא משום טומאה, ואין אוהרת טומאה אלא בכהנים. שהרי מסתימת הדברים נראה שאין חילוק אם החולה טהור או טמא, בכל אופן מאכילים אותו תרומה ולא טבל לבן תימא, ואם ננקוט שאיסור טומאה קיים גם בזר, מדוע יאכל תרומה ולא טבל הלא בזה עובר בשנים ובוה אינו עובר אלא באחת – אלא משמע שישראל מוזהר רק משום זרות.

'כי פליגי בדלא אפשר בחולין...' רש"י מפרש שצריך לאכול כל הפירות. והרי"ד תמה הלא מהתורה אין שיעור לתרומה ואם כן יכול להפריש משהו ולאכול השאר. ויש מפרשים (ע' פרשת דרכים יט, וכן נראה שפירש הרי"ד אלא שגשמוטו הדברים שם) 'אי אפשר' כגון שהבעלים אינו נמצא שם ואי אפשר לתקן הפירות, ויש שם פירות אחרים של תרומה, והברירה ליתן לו או מהטבל או מהתרומה.

ומשמע שאין מועילה כאן סברת 'ניחא ליה לאינש למעבד מצוה בממוניה' כי סוף סוף אין כאן הפרשה מדעת בעלים. וצ"ע. ועוד נשאו ונתנו בכמה צדדים בענין זה – ע' שער המלך לולב ה, ב תרומות ה, כד; שו"ת חתם סופר יו"ד שיט; חלקת יואב ח"א יד; שבט הלוי ח"ח קלז-קלח.

(ע"ב) 'פשיטא, טלטול מדרבנן הוא'. מדוע לא אמר משום איסור 'מתקן'? – יש לומר כי כאן שמותר לאכול ללא הרמת תרומות ומעשרות אינו נחשב כמתקן. ועוד יש לומר מאחר והטבל דרבנן אין זה תיקון ממש ומשום כך נקט איסור טלטול, שאפילו בטבל דרבנן הוא מוקצה משום שאינו ראוי לאכילה (מרומי שדה).

ואולם מרש"י משמע שיש כאן איסור שבות של הפרשת תו"מ בשבת. וכן בספר שער המלך (מעשר ה, כג) הוכיח מסוגיתנו שגם בטבל דרבנן יש איסור משום 'מתקן' בהרמת תרומות ומעשר.

'עד כאן לא קאמר רבי התם אלא לענין מעשר ירק דרבנן אבל במעשר דגן דטבל דאורייתא הוא אפילו רבי מודה, דאי שרית ליה בעציץ שאינו נקוב אתי למיכל בעציץ שהוא נקוב'. כתב בספר

מנחת חינוך (תסז, ט ע"ש): לא נתבאר מה טעמו של רבי אלעזר בר' שמעון שהצריך לעשר, והלא מעשר ירק דרבנן ואם כן מדוע יש להעדיף לעשר בשבת מלהאכילו טבל הטבול מדרבנן. ודוחק לומר שנחלקו אם יש לגזור מעשר ירק אטו מעשר דגן. ויש לפרש טעמו שחמור יותר להכשיל אחר באכילת דבר האסור מדרבנן, שסובר שהמכשיל חברו באיסור דרבנן עובר בלאו ד'לפני עור' מדאורייתא שהרי נתן תקלה לחברו, הלכך עדיף לעשר בשבת ולא ליתן לו לאכול איסור דרבנן. עד כאן מדבריו.

יוצא מדבריו שאם החולה בעצמו יכול ליטול המאכל, מודה ראב"ש שיכול לאכול ללא מעשר. ואין מובן בסברה שדבר שהוא מותר לו עצמו, יהא אסור לאחרים לעשות לו משום 'לפני עור', ואף בידיעתו ובשליחתו.

ואולי יש לפרש בשינוי קצת; עדיף שיעבור הוא עצמו ולא יעבור חברו עבורו, כענין אין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך, ואעפ"י שאין זה 'חטא' כלל אך משום דינא ד'הקל קל' עדיף שלא יעשה זאת אחר.

זמאי אע"פ שאין ראייה לדבר – דהתם לאו בולמוס אחזיה'. והראיה, מכך שהיה אסור לעבור על החרם (מהרש"א). ומניין ידעו זאת האנשים שגערו ביהונתן, שלא אחזו בולמוס? יש לומר שהבינו מכך שלא הוצרך לאכול לחם בתחילה, וכמו שאמרו בסמוך לא שנו אלא לאחר אכילה אבל קודם אכילה מגרר גריר (מרומי שדה).

קפחיה לרועה אכילה לריפתא. גם לפי דעת האומרים אין אדם רשאי להציל עצמו בממון חברו, היינו שאסור ליקח ממון חברו שלא על מנת להחזיר, אבל אם יודע שיחזיר לו – מותר. וכפי שהעיר מכאן החתם-סופר (יו"ד שיט) ועוד (ע"ע במהר"ץ חיות כאן. וראה בהרחבה במובא ביוסף דעת ב"ק ס).

רבי מאיר הוה דייק בשמא' – כי מן השמים מסבבים שייקרא האדם בשם שמתאים למידותיו ולאופיו. וכך הוא בלי ספק בשמות שנמסרו לנו בתורה ובשאר כתבי הקודש (מכתב מאליהו ח"ב עמ' 17).

ומובא בכתבי האריז"ל כי השי"ת נתן לאדם דעת שיקרא את שם בנו כפי שורש נשמתו וחיותו, ורבי מאיר שהיה מאיר ומנהיג עיני חכמים (עירובין יג:) היה יודע שורש נשמתו של כל אחד ואחד (עפ"י מגיד דבריו ליעקב להרה"ק ממעורין מא: וע' דובר צדק ז עמ' 8; קומץ המנחה עה).

אמר להו: כידור, אמר: שמע מינה אדם רשע הוא שנאמר כי דור תהפכת המה. כלומר אדם זה מתנהג בתהפכות; מהצד האחד נראה שמבזבזו ממנו לאחרים בהכנסת אורחים והרי הוא מאותם שאומרים 'שלי – שלך', ויחד עם זאת הוא חומד ממון אחרים ואומר 'שלך – שלי'. [ולבסוף נתגלגל הדבר מהשמים על ידי העדשים העשויים כגלגל ההולך ובא, וגם זה נרמז בשמו: 'כידור' – כדור] (עפ"י בן יהוידע).

אמרי ליה, חלמא דבי שמי לית בהו ממשא'. מובא בספר פרי צדיק (לר"צ הכהן, ויצא א) ששורש קדושת שבת הוא בחינת האמת שהרי השבת מעין עולם הבא, עולם האמת, ולכן אמרו שאימת שבת על עם הארץ בכך שירא לומר דבר שקר בשבת. ולפי זה – כתב – לכאורה היה נצרך שחלומות של ליל שבת יהיו אמתיים יותר משל יום אחר. אך יש לומר שהחלום הזה היה לו על ידי רוחו של אבי כידור שהיה רשע כבנו שהשיאו עצה לגנוב בשבת ולחללה, לחפור בקברו. ולכך לא הועילה לו אימת שבת כיון שלא היה שומר שבת, ועם כל זאת כיוון לאמת ברשעתו. אבל נפש שיש לה קצת אחיזה בקדושת שבת, אפילו עם הארץ, מופיעה עליו נקודת האמת כפי ערכה, בכך שיראה לומר שקר. ולפי ערך הנפש ומדרגתה כמו כן יש לה הרגשה בקדושת השבת להיות לה נטייה לנקודת האמת.

יש לציין בהקשר זה לקונטרס 'דברי חלומות' לרבי צדוק הכהן (נדפס בסוף ספר רסיסי לילה), שרוב-ככל החלומות הכתובים שם, הן חלומות שנחלמו לו בליל שבת או במוצאי שבת.

'מים ראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הרגו את הנפש'. הרי שעבירת מים ראשונים גוררת עבירה של אכילת איסור, ועבירה שהיא משום סכנה [מים אחרונים משום מלח סדומית המסמא את העינים], גוררת סכנת נפשות (עפ"י מהרש"א חולין קו).

דף פד

'צפידנא'. יש מן החוקרים המזהים אותה עם מחלת הצפדינה – מחלה קשה המתפתחת על ידי גרעון בוויטמין . סימני הצפדינה: התרופפות החניכיים שבפה עד כדי נשירת השיניים, שטפי דם פנימיים, חולשה גופנית כללית.

[בשו"ת שבט הלוי (ח"ה ע) כתב שצריך עיון רב במחלת בשר שינים הידועה כיום, שיוצא דם בשעת אכילה וכד', אבל לא שמענו אם גומרת בבני מעים, האם נידונית כצפידנא. ולפי האמור אין מקום לספק זה. וע' בלשון ר"ח. וצ"ע].

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג צא) השיב אודות חולה במחלה שאין בה סכנה והוא עלול לבוא על ידי מחלתו למחלה אחרת שיש בה סכנה – שמותר לו לקחת תרופה ביום הכיפורים (גם עם מים – כשאי אפשר לו לבלוע ללא מים), כי מחלתו נידונית כמחלה שיש בה סכנה. וכתב להוכיח זאת מכאן שמשמע שהמחלה עצמה לא היתה אלא בשיניים, וגם הרפואה שנאמרה כאן לא היתה אלא לשיניים ולחניכיים, אלא שאם לא ירפאם יגיע למחלה בבני מעיים, ואעפ"כ הותר לחלל שבת לרפא את השיניים.

לפי תאור המחלה דלעיל נראה לכאורה שמחלה אחת היא שמתבטאת בשיניים. אך נראה פשוט שמבחינת הדין אין כל חילוק בהגדרה הרפואית של המחלה אלא הכלל הוא שגם מצב העלול להדרדר ולהגיע למצב סכנה, באם לא יקח את רפואתו עתה – גם מצב שכזה נידון כחשש פיקוח נפש.

'לאלקא דישראל לא מגלינא'. 'צ"ע אמאי אין זו שבועת שוא' (מהגר"א נבנצל שליט"א). הערת הגר"מ מאוזו שליט"א: 'ולדעתי נראה שלא הוציא רבי יוחנן שבועה מפיו כלל, אלא במקום שיאמר באלהא דישראל דלא מגלינא (שזו שבועה ודאי אע"פ שלא אמר שבועה ממש) אמר לאלהא דישראל לא מגלינא, וא"כ לא אמר כלום שהכל גלוי וידוע לפניו. ומצינו שבועה בשם ה' בלי אמירת שבועה: חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה (מלכים א' א'), ובשירי ר' שמואל הנגיד: 'בצורי – אלכדנו תוך מצודי' ועוד'. וכן דרך בכל הש"ס לומר 'האלקים' או 'אלהא' סנינא לכו (לעיל ט סע"ב) בלי לשון שבועה, והשומע מבין מאליו'.

א"ה: לכאורה לשון הגמרא 'אישתבע לה לאלקא דישראל... והא אישתבע לה... – מורה שהיתה זו שבועה. וכן הראשונים בריש נדרים ובפרק שבועת העדות הוכיחו מכאן לענין דין שם בשבועה. אך נראה שכוונת הרב שליט"א שלפי תירוץ הגמרא 'לאלקא דישראל לא מגלינא הא לעמיה ישראל מגלינא' אכן לא היתה זו שבועה כלל. וכן יש לדייק מלשון הזהב של רש"י (ד"ה דמגלי). והוכחת הראשונים הנ"ל לענין שם בשבועה היא רק לפי מאי דסלקא דעתין דהויא שבועה.

להקל. ובא"ר כתב שכן נוהגים כיום בכל התינוקות (מובא במשנ"ב סק"ט. ע"ש ובבאה"ל. וכן הורה הגרשז"א, שבזמננו אין הקטנים משלימים תעניתם כלל, אף לא ביום צום האחרון לפני יום הגיעם למצוות. מובא בהליכות שלמה יוהכ"פ ו, יד).

איזהו חינוך לשעות, היה רגיל לאכול בשתי שעות – מאכילים אותו לשלש. בשלש – מאכילים אותו בארבע.

א. לפי כח הבן מוסיפים לענותו בשעות (רמב"ם שביתת עשור ב, י), ואין מאכילים אותו עד שיצערנו הרעב (עפ"י פירוש המשנה לרמב"ם). ועתה אין לאחרם מלסעוד יותר מהצהורים (הליכות שלמה סוף ו בדבר הלכה).

ב. קטן שהוא פחות מגיל חינוך הנ"ל, אין מענים אותו ביום הכפורים כדי שלא יבא לידי סכנה (רמב"ם שם ב, יא; או"ח תרטו, ב), אף לא לחינוך שעות (רבנו מנוח; ב"י בשם כלבו. מובא במשנ"ב שם. ואם רצה להתענות לשעות, כתבו אחרונים שאין למחות בידו וכן מנהג העולם. עפ"י חקרי לב קט. וע' אשל אברהם בוטשאש).

ב. עוברת שהריחה בשר קדש או בשר חזיר (ונתאותה לו, ואם אינה אוכלת – היא ועוברת מסוכנים. והוא הדין לכל אדם שהריחה ונתערעה נפשו. פוסקים); תוחבים לה כוש ברוטב ומניחים לה על פיה, אם נתישבה דעתה מוטב, ואם לאו – מאכילים אותה רוטב עצמו, אם נתישבה דעתה מוטב, ואם לאו מאכילים אותה שומן עצמו, שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. וכן ביום הכפורים שנינו במשנה, עוברת שהריחה מאכילים אותה עד שתשיב נפשה, וקודם לכן לוחשים לה באזנה יום הכפורים היום, אולי תוכל להתאפק.

א. גם עתה חייבות המעוברות להתענות בכל חדשי הריון, מלבד אם לפי דעת הרופא צריכה לאכול או לשתות. וכשהגיעה שעת הלידה לא תתענה, אלא בהופעת צירי לידה סדירים תתחיל לשתות כדי שיהיו בגוף די נוזלים בשעת הלידה, ויתכן שאין לדקדק אז בשיעורים. ואם מרגישה מאד לא טוב, רצוי שתתחיל לשתות עוד קודם הופעת צירים סדירים פחות פחות מכשיעור (עפ"י הוראת הגרשז"א, הליכות שלמה יוהכ"פ ו, א. ויש מן הפוסקים שצדדו להקל עתה למעוברות מחשש הפלה).

ב. כתב בה"ג: גם כאשר אין סכנה לאם אלא לעובר, אפילו פחות מכן ארבעים יום, מחללים שבת ויום הכפורים להצלתו. וכן דעת הרמב"ן ועוד ראשונים. ויש חולקים (עתוס' גדה מד:). והכרעת הפוסקים כדברי בה"ג, (ע' באור הלכה סי' של סוס"ז; שבט הלוי ח"ח פט; שמירת שבת כהלכתה לו, ב. וע' שבט הלוי ח"ה מו שאין בכלל זה בעובר השהה מחוץ לרחם בהפריית מבחנה).

דיני מסירת נפש על מצוות התורה, ובשלש עבירות חמורות – נתבארו בסנהדרין עד; התרפאות באיסורי תורה – בפסחים כה.

דף פג

קמב. א. על פי מי יודעים אם החולה צריך לאכול ביום הכפורים? מה הדין כשחלוקת הדעות אם יכול לצום אם לאו?

ב. מה דינו של מי שאחזו בולמוס ביוהכ"פ או שנשכו כלב שוטה?

ג. כיצד מאכילים את מי שאחזו בולמוס הקל קל תחילה?

א. חולה, אפילו אומר איני צריך לאכול, אם רופא / בקי אומר צריך – שומעים לרופא. ואם יש אחר (שהוא רופא. ראשונים) עם החולה שאומר כמותו שאינו צריך – אין מאכילים אותו אלא על פי שני בקיאים או יותר האומרים צריך. ואפילו יש עם החולה דעות רבות האומרות אין צריך – מאכילים אותו על פי שני הבקיאים, כי אין הולכים אחר רוב דעות בספק נפשות.

א. יש אומרים שלפי המסקנא הולכים אחר רוב דעות (שאלתות דרב אחאי. וכן דעת רש"י – ע' להלן פד:). ואין כן דעת הרמב"ם הרמב"ן הר"ן והרא"ש.

ב. אפילו לא היה הרופא בקי כל כך – יש לחוש לדבריו כשאומר צריך גם אם החולה אומר איני צריך' (עפ"י ערוך השלחן תריח, ט. ע"ש).

חולה אומר צריך (מתוך חשש שאם יצום יכביד עליו חליו ויסתכן. רא"ש ועוד) ורופא אומר אין צריך – שומעים לחולה (לב יודע מרת נפשו), ומאכילים אותו עד שיאמר די. ואם יש שם שני בקיאים האומרים אין צריך – לדעה הראשונה אין מאכילים אותו, ולדברי מר בר רב אשי אפילו מאה רופאים יאמרו אין צריך – מאכילים אותו על פי עצמו.

א. נחלקו הראשונים האם הלכה כמר בר רב אשי [בכל מקום מלבד בהלכות בודדות] (רי"ף, רבנו הנגאל, סדר תנאים ואמוראים, ר"ן, רא"ש, תו"י) אם לאו (רב האי ורבנו גרשום).

ב. חולה שמאכילים אותו על פי בקיאים, נותנים לו מלכתחילה כפי מה שהוא צריך ואין מנסים להריחו או להאכילו רוטב כמו עוברה שהריחה (עפ"י רמב"ן ועוד).

ג. יש לילך אחר דעת הבקי. ולכן אם בקי אומר כך ואחרים שאינם בקיאים אומרים אחרת, אם ברור לנו שבקיאותו מכרעת רוב המניין של אחרים – הולכים אחריו בין להקל בין להחמיר.

כן כתב הר"ן דלא כהרמב"ן. (וע' גם בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג תרכד, בדפוס ברלין).

ד. חולה שאמר יכולני לצום והרופא אמר איני יודע – ספק נפשות להקל ודוחה את השבת (ירושלמי, והובא בפוסקים. אם כי מהש"ס שלנו אין נראה כן – עפ"י ערוה"ש תריח, ט). רופא אומר יכול לצום וחולה אומר איני יודע – שומעים לרופא (רמב"ן).

ה. חולה אומר צריך אני לאכול ביוהכ"פ והרופא אומר שהאכילה מזקת לו; כתב מגן אברהם (תריח) בשם הרדב"ז (אלף קיח) ששומעים לחולה. ודוקא באכילה, אבל לענין נטילת תרופה מסוימת – שומעים לרופא (אחרונים).

ובערוך השלחן תמה מדוע לשמוע לחולה בניגוד לדעת הרופא. והעמיד דברי הרדב"ז באנשים ההולכים בשוק וסובלים ממיחושים בגופם, בלב בראש ובמעיים [כמו שחפת]; בכגון זה יודע האדם בעצמו ובטבעו יותר מהרופא המבקרו לעתים, ואין לרופאים הלכות ברורות בבעלי מיחושים, אבל חולה המוטל במיטה פשוט ששומעים לרופא. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה עד) חלק על דבריו.

ו. כתבו הראשונים שלכתחילה יש להאכיל את החולה או את העוברה פחות פחות מכשיעור חיוב [אם אומר הרופא שמספיק לו בכך], ורק אם אין די בכך מאכילים אותו כשיעור (עפ"י בה"ג רמב"ן רא"ש וש"ר – עפ"י כריתות יג. ויש מפרשים הסוגיא שם באופן אחר, ולדבריהם אין משם מקור – ע' אבי עזרי שבת ב, ב). ובדעת הרמב"ם אמר הגר"ח"ס שאם החולה מסוכן כעת, אין מודקדקים על שיעורים כלל, שכל שהוא בכלל חיזוק גופו ומועיל יותר לרפואתו – הותר לו (ע' בחושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם. וכ"כ כמה אחרונים בשיטת הרמב"ם מטעמים שונים – ע' אור שמח שביבת עשור ב, ה, ומאכ"א יד, יד; ערוך השלחן תריח, יד; העמק שאלה קמז). ובערוך השלחן (שם) כתב שהמנהג למעשה ליתן פחות פחות מכשיעור. ועל פי הרוב די לחולים או לילודת באכילה שכזאת מלבד בחולי שחפת וכד' שרפואתם באכילה מרובה.

ב. מי שאחזו בולמוס, מאכילים אותו אפילו דברים טמאים עד שיאורו עיניו. ומנין יודעים שהאירו עיניו (כשאין שם אור לראות. מאירי) – משיבחין בין טוב לרע. אמר אביי: ובטעימה, שיודע להבחין בין טעם תבשיל יפה לתבשיל רע.

מי שנשכו כלב שוטה, אין מאכילים אותו מחצר כבד שלו (שאיין זו רפואה גמורה. רש"י). רבי מתיא בן חרש מתיר.

א. כתבו הפוסקים, מי שאחזו בולמוס – אין מדקדקים להאכילו פחות פחות מכשיעור מפני שהשהייה מביאתו לידי סכנה (ע' משנ"ב תריח ס"ק כו; שבט הלוי ח"ח קלו).

ב. אדם חלש מאד שמחמת התענית הוא מתעלף או אף אם הוא קרוב להתעלפות ומראה פניו משתנות, מסתבר שהוא כעין 'אחזהו בולמוס' או בגדר 'חולה'. וכל שכן כשאומר שמרגיש חולשה גדולה עד קרוב להתעלפות וצריך לאכול – מאכילים אותו. לב יודע מרת נפשו. ואדם כזה שהוא יודע שיגיע לידי כך אם יתענה, יש להאכילו פחות מכשיעור זמן רב קודם לכן, מאחר שיודע שסכנה היא לו להתענות, ועדיף לעשות כן כדי שלא יצטרך לאכול יותר מהשיעור כשיחכה עד שיהא קרוב להתעלפות (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ד קכא).

ג. חולה שנצרך לאכול דבר איסור, מאכילים אותו הקל קל תחילה.

א. דין זה, יש מי שכתב שאינו אלא מדרבנן אבל מדין תורה אין צריך כלל לדקדק בדבר (עפ"י קרית ספר הל' מאכלות אסורות יד).

ויש מי שצדד לומר שהחולה עצמו אינו צריך לדקדק בדבר כלל, ורק לאחרים הבאים לפקח נאמרה הלכה זו (ע' אור שמח שם).

ב. מדובר שהדבר דחוף ויש לפנינו מינים שונים של איסור ולא של התר, אבל אם אין זמנו בהול – צריך לחזור אחר התר (רדב"ז שם).

טבל ונבילה – מאכילים אותו נבילה (שאיין באכילתה מיתה בידי שמים כבאכילת טבל).

טבל ושביעית – שביעית (שהטבל במיתה ואילו השביעית לאחר זמן הביעור ב'עשה'. רש"י). וכן לענין שמור ונעבד. עפ"י הרי"ד.

טבל ותרומה [בענין שצריך לאכול את כל הפירות, והברירה להאכילו אותם ללא קריאת שם או לקרוא תחילה שם ואח"כ להאכילו] – נחלקו תנאים אם מאכילים הטבל [שאיסורו קל יותר כי יש לו תקנה, ואין קדושתו חמורה כתרומה. ערמב"ם] או תרומה [בן תימא. שהתרומה מותרת לכהן משא"כ הטבל]. ואם אפשר להרים תרומה מן הפירות ולהאכילו את השאר – הכל מודים שיעשה כן אפילו בעציץ שאינו נקוב שאין הטבל אסור אלא מדרבנן, ואעפ"י שאסור להפריש תרומות ומעשרות בשבת וביוהכ"פ, – גזרה משום עציץ נקוב. ודוקא בדגן וכד' אבל בירק שאינו חייב לעשר אלא מדרבנן, נחלקו רבי ורבי אלעזר ברבי שמעון אם צריך לעשר אם לאו.

א. הלכה כתנא קמא שמאכילים אותו טבל ולא תרומה (רמב"ם מאכ"א יד, יז).

ב. אף כשמאכילים אותו פחות פחות מכשיעור, צדד הרמב"ן (תורת האדם, שער הסכנה, ע"ש) שיש להאכילו הקל קל תחילה, שאף באיסור 'חצי שיעור' ישנו חילוק בחומר האיסור.

ג. כשיש אפשרות להאכילו חצי שיעור של איסור או שיעור שלם של ספק-איסור, יש מצדדים להאכילו פחות מכשיעור אף אם ננקוט ספקא דאורייתא לחומרא מהתורה (עפ"י בנין ציון יט, כז).

ד. חולה שנצרך לבשר, כתבו ראשונים שמוטב לשחוט לו בהמה בשבת ואל יאכילוהו נבלה (ע' בראשונים טעמים שונים). ונחלקו הדעות בשיש לפנינו איסור דרבנן המוכן לאכילה, האם עדיף לשחוט לו בשבת כיון שהשבת הותרה אצל החולה וגם אין איסור בכל כזית שאוכל וגם אינו קץ באכילתו, או שמא יאכילוהו האיסור דרבנן ולא ישחטו בשבת (ע' או"ח שכת, יד).